

İbn Haldun'a Göre Siyasi Otorite ve Liderlik

Ali YAŞAR

Giriş

Mukaddime, hiç şüphesiz İbn Haldun'un en çok tartışılan ve ün kazanmış eseri olarak bizim de inceleme konumuz olması bakımından etraflıca tahlil ve tahkiki gerektiren bir eserdir. Çünkü neredeyse üzerinde birtakım mitlerin oluşturulduğu bu yapıtın gerçekte ne dediğinin öncelikle anlaşılması, sonrasında hakkında çıkan yayınların incelenmesi daha isabetli olur kanaatindeyiz. Bu nedenle bu çalışmada *Mukaddime*'de anlatıldığı şekliyle İbn Haldun'un "siyasi otorite ve liderlik" anlayışının tespiti tarafımızca öncelendi. Bu çalışmadan sonra siyasi otorite ve liderlik analizi bakımından mukaddimeyi konu edinen çalışmaların sayısının artacağını umuyoruz. Bu makalede bilhassa konu mukaddimenin ifadelerine atıflar yapılarak açıklanmaya çalışıldı ve tercihen birtakım hususiyetlerinden ötürü Sayın Uğan'ın çevirisi temel alındı. Şüphesiz diğer çevirilerin de kendilerine mahsus bazı üstünlüklerinin olduğu akıldaki tutulmalıdır.

İbn Haldun'un "lider" yahut "siyasi otorite" anlayışının ne olduğu noktasında çeşitli görüşler olduğu söylenebilir. Ancak özellikle şarkiyatçıların bir kısmı onun, "büyük adam" veya "karizmatik lider" in tarihin seyrinde önemli bir rolünün olmadığına inandığını ifade ederken bazıları da aslında onun lider (kahraman) lerin tarihsel etkisini kabul ettiğini ve fakat liderliğe ya da bireye tarihe etkileri açısından fazla önem vermediğini ileri sürmüşlerdir. Ancak şu kesin ki, İbn Haldun; Eflatun, Nietzsche gibi bazı filozofların aksine egemen elitin filozoflardan oluşması gerektiği fikrine inanmaz. Ona göre yönetilenlere rıfk (yumuşaklık) ile muamele asıldır. Rıfk ise zekâsı ve kavrayışı yüksek olan filozoflarda

ve din bilginlerinde az bulunur.

Bu çalışmada, "*Mukaddime*" adlı eserinde İbn Haldun'un "siyasi otorite ve liderlik" bakışının ne olduğunun anlaşılmasına kapı aralamak için gerekli veriler ortaya konmaya çalışılmıştır.

A- İbn Haldun ve *Mukaddime*

1332 yılında Tunus'ta doğup 1406 yılında Kahire'de ölen İbn Haldun'un asıl adı Muhammet bin Abdurrahman'dır. Aslen Hadramut'tan göçerek Endülüs'ün Sevil (Sevilla) şehrine yerleşen köklü bir ailenin çocuğudur. Tunus Zeytuniye Medresesi'nde okudu. Kalam, fıkıh, tabiiye, mantık ve felsefe alanlarında geniş araştırmalar yapmıştır. İslam filozoflarının, bilginlerinin, yazarlarının eserlerini okudu. Yunan ve Roma düşünürlerinin, Arap dünyasının tanınan bilginlerinin eserleri üzerine araştırmalar yapar. Bir süre siyasetle ilgilenir ve kuzey Afrika'yı boydan boya dolaşma fırsatı bulur. Bir ara Timur'la da diplomatik bir görev sebebiyle karşılaşır. Ona kendi asabiyye fikri dâhil birçok çalışmasından bahseder. Bunun üzerine Timur onu yanında tutmak istediye de İbn Haldun onun teklifini reddederek Şam'dan ayrılıp Kahire'ye yerleşir ve orada vefat eder.

Çağının birçok Arap emiriyle tanışmış ve onlarla yakın ilişkiler geliştirip, askeri görevlerden vezirliğe, kadılığa kadar çok çeşitli görev ve hizmetlerde bulunmuştur. Gezip gördüğü ülke ve toplumların idari yapı ve sistemlerini, halkın yaşayış tarzlarını; gelenek, görenek ve alışkanlıklarını gözlemleyerek inceler; iklimin, yani coğrafyanın ve nüfusun insan davranışları üzerindeki etkisini ve rolünü tespit ederek soy ruhunun (asabiyye) devlet-

lerin kurulmasında, medeniyetlerin oluşmasında oynadığı etki üzerinde durmuştur.¹

Mukaddime ise İbn Haldun'un bir tarihçi olarak, tarihçiliği öncekilerden farklı bir yöntemle icra etmeyi denediği yedi kitaptan oluşan temel eseri "Kitab el-İber"²in giriş ve mukaddime kısmı ile "Kitab-ı Evvel" yani ilk kitabını içene alan bölümlerinin birleşiminden ibarettir. Henüz İbn Haldun hayattayken, düşünürün bilhassa nazari (teorik) görüşlerini anlattığı bu kısım, "*Mukaddime*" adıyla anılmaya başlanmıştır.³ Kendisi de birkaç kez eserinin bu kısmını "*Mukaddime*" adıyla anarak bu adlandırmaya uymuştur. Bu ilk kitabın konusunu, kendi ifadesiyle, "umran ve ona özü gereği arız olan mülk, devlet (sultan, hükümdar), kazanç (gasp), geçim yolları (ma'aş), san'atlar, bilimler ve bunların nedenleri" oluşturacaktır.⁴ Bu konular eserinin sonraki bölümlerinde kaleme alacağı tarihin anlaşılması için bilinmesi gerekli olan ilmi içermektedir. Düşünürümüze göre her şey amaçsallığa dönük bir oluş içindedir. İnsan varlık şartları açısından toplumsallığa, toplumsallık asabiyete, asabiyet de mülke matuf olarak var olur.⁵ Bu kavramların mukaddimedede nasıl yer aldıklarına bir göz atalım.

B- *Mukaddime*'de Toplumsal Hayat

İbn Haldun'a göre insanların toplum halinde sosyal bir hayat yaşamaları zaruridir. Filozoflar, insanın doğası gereği "medeni"⁶ bir varlık olduğunu söylerlerken bu noktaya işaret etmek istemişler; yani insanın bir toplum

içinde veya toplum olmaksızın hayatını sürdürmesinin imkânsız olduğunu ifade etmişlerdir.⁷ Ona göre, insanı toplumsal hayata iten iki neden vardır. Birincisi insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan zorunlu besin maddelerini başkalarının yardımı olmaksızın düzenli olarak temin edememesi, ikincisi ise insanın tek başına kendisinden çok daha kuvvetli olan yırtıcı hayvanlardan kendisini koruyamamasıdır.⁸

Bununla birlikte, zikredilen bu iki neden insanı toplumsallaşmaya iten ve toplumu oluşturan iki neden olmakla birlikte, onun istikrarlı ve güvenli bir biçimde devam etmesi için yeterli olmaz. Bu noktada İbn Haldun bir üçüncü unsuru daha toplumsal hayata katar. Bu da egemenlik ya da otorite unsurudur. Toplumsal hayatın devam edebilmesi için aileler ve bireyler arası ilişkileri düzenleyecek, ihtilafları çözecek egemen bir güce ihtiyaç vardır. Çünkü insanoğlu çatışmacıdır, doğası gereği hayvani bir yan taşır.⁹ Bu nedenle insan sürekli başkalarının carına ve malına göz dikerek, onlara zarar vermek, haksızlık etmek eğilimindedir. İnsanların birbirlerine karşı korunma ihtiyacını karşılamak üzere yasakçı ve önleyici bir güce (vaz'i hâkim) yani bir otoriteye gerek duyulur.¹⁰ Bu egemen gücün ya da liderin niteliklerini anlatmaya geçmeden önce *Mukaddime*'de yer alan bazı temel kavramlara kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

1- Umran

Kelime olarak umran; iyi korunan, meskûn yer, mamurluk, bayındırlık, uygarlık, ilerleme, refah ve mutluluk gibi anlamlar taşır¹¹. İbn Haldun bu kelimeye toplumsal hayatın doğası ve örgütlenmesi bağlamında teknik ve özel bir anlamı da katarak yeni bir ilim dalı oluşturmaya çalışır.¹²

1] Eyyüp SANAY: *İbni Haldun ve Düşünceleri*, s. 4. Geniş bilgi için bkz: Ümit Hassan: *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, s. 122, dn. 52; İbn Haldun, *Mukaddime*, I. Cilt (çev. Zakir Kadiri Uğan), Önsöz, s. I-VIII.; Erwin I. J. Rosenthal: *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, (çev. Ali Çaksu), s. 123, dn.1; Mustafa GÜDEN: *İbn Haldun'un Mukaddimesi Bağlamında Siyasi Otorite, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2010*, s. 3-15.

2] Tam adı şöyledir: "*Kitap el-İber ve divan el-Mubtedai ve'l-Haber fi eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men asarrahüm min Zev'i'l-Sultan'ı-Ekber*".

3] HASSAN, s. 19, dn. 1.; Ahmet ARSLAN: *İbni HALDUN*, s.37, dn.4.

4] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 12.

5] TDV, *İslam Ansiklopedisi* (DİA), C. 19, madde: İbn HALDUN (Tahsin GÖRGÜN), s. 544.

6] Arapça ifade ; "el-insânu medeniyyun bi't-tab'." şeklinde felsefeci âlimlerce (felâsife) sıkça zikredilmiştir.

7] ARSLAN, s. 78; İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.100; Sanay, s. 31; Rosenthal, s. 129. Örneğin felâsifeden Farabi'nin bu husustaki düşünceleri için bkz: Farabi: *Üstün Ülke El-Medînetü'l Fâzıla*, Çev. Dr. Seyfi Say, s. 131-135.

8] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 100-103.

9] SANAY, s. 32; ARSLAN, s. 80.

10] SANAY, s. 47; ARSLAN, s. 80.

11] ARSLAN, s. 48. ARSLAN, s. 74.

12] ARSLAN, s. 74.

İbn Haldun'un düşünce sisteminin merkezini ilk defa kendisinin temellendirdiği "umran ilmi" oluşturur.¹³ Bu ilim, âlemin umranından ibaret olan "insan toplumu"nu ve ona tabiatı gereği arız olan halleri, bu hallerin zorunlu sonuçlarından ibaret olan "tarihi ve tarihin hakikati"ni konu edinmektedir.¹⁴ Umran ilminin amacı, insanları taklitten kurtarıp daha önce olmuş bitmiş olanla daha sonra olacak olanın anlaşılması konusunda bir bakış açısı kazandırmaktır.¹⁵

2- Bedavet ve Hazaret

İbn Haldun gözlemleri sonucunda tespit ettiği toplumsal hayat şekilleri arasında ortak ve farklı yanları dikkate alarak temel iki kategoriyi birbirinden ayırır.¹⁶ Bu ayrımı yaparken esas aldığı husus insanların geçimlerini sağlama tarzlarıdır.¹⁷ Bu iki temel kategori bedevilik (bedavet) ve hazerilik (hazaret¹⁸) tir.¹⁹ Kısaca, bedevi toplumlar yalnız zorun-

13] Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, *umran* kavramının Fârâbî'nin bütün insanların yaşadığı beynelmîlel bir devleti tarif ederken, bu devleti tasvir etmek için kullandığı "*mamura*" kelimesinden yola çıkılarak üretilmiş olabileceği söylenmektedir. Bkz: Erwin I. J. Rosenthal: İbn Haldun's attitude to the falasifa, *al-Andulus*, vol,xx, I, 1955, Studia Semitica, Vol.II, Islamic Themes, Cambridge, 1971, s. 121; Şenol KORKUT; "*İbn Haldun'un Medeni Siyaset İlmini Eleştirisi*", Geçmişten Geleceğe İbn Haldun: Vefatının 600. Yılında İbn Haldun'u Yeniden Okumak, 3-4 Haziran 2006, Uluslararası Sempozyum, İSAM yay. İstanbul 2006, s. 315, dn. 61

14] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 543; ARSLAN, s. 47-48.

15] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 543. İbni Haldun'a göre tarihin gerçek bilgisine ulaşmak için sosyal olay ve olguların tarafsız ve objektif gözleminden işe başlanmalı, uygarlık ve cemiyet tiplerinin çeşitliliği, zaman içindeki değişimleri ve bu değişimlerin sebepleri gözden kaçırılmamalıdır. Bkz: Ülker Gürkan: *Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun*, AUHFD, S. 4, Y. 1967, s. 228.

16] Gürkan, bu iki grubun yanında bir üçüncü grup olarak tarımla uğraşanları da zikreder. (Gürkan, s. 230). *Farabi* ise toplumları kemâlâtlarına göre tasnif etmiştir. Kamil olanları, büyük, orta, küçük olarak; kamil olmayanları ise, köy, mahalle, sokak ve ev ahalisi olarak sınıflandırır. Bkz: Farabi, s. 132-133.

17] GÜRKAN, s. 230.

18] Arapça telaffuza göre "hadaret" veya "hadârat" şeklinde latinize edildiği de görülebilir. Hem hazaret hem hadaret aynı arapça kelimenin karşılığıdır ve "medeniyeti, şehirli yerleşik yaşamı" ifade eder.

19] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni HALDUN (Tah-

lu ihtiyaçlarını görerek yaşayan ve bunları da yardım almadan kendi kendine yapabilen topluluklardır. Belli bir uzmanlaşma yoktur. Çoğunlukla göçebe hayat sürer ve hayvancılıkla uğraşırlar ve fakat yerleşik olup tarımla uğraşanları da vardır.²⁰ Hazeri toplumlar ise, şehirlerde yerleşik olarak yaşamının yanında, belli bir refaha ve rahata kavuşmuş olduklarından, zorunlu ihtiyaçlarının dışında, belli mesleklerde uzmanlaşır, mimari, zanaat ve sanatla da uğraşırlar.²¹ İbn Haldun'a göre hazerilikten önce zorunlu olarak bedevilik bulunur.

3- Asabiyyet

Uygarlığın büyümesi ve gelişmesi için hem kırsal hayat (bedâvet) hem de şehir hayatı (hazaret) gereklidir ve bunların ilki ikincisinin tabii temelidir. İyi işleyen, çeşitlenmiş bir ekonominin sonucu olan "rahatlık hayatı", ona karşı duyulan arzu ve iştiağı kuvvetlendirir. Bu arzuyu gerçeğe dönüştürmek ortak bir bağın bir arada tuttuğu benzer zihniyetli insanların etkin dayanışmasını gerektirir.²² Bu bağ, bir dayanışma ve karşılıklı sorumluluk duygusu yaratan kan (nesep) ve aile (aşiret) geleneği bağı²³ ya da ortak harekette kendi-

sin GÜNGÖR), s. 547.

20] ARSLAN, s. 227.

21] İbn Haldun "bedevi" ile "hadari" kavramlarını tefrik etmek için "zaruri". "hâci" ve "kemâlî" kavramlarını kullanır. Zaruri hayatta kalabilmek için gereken yiyecek giyecek ve meskenden ibarettir. Hâci zaruret arz etmeyen, ancak mevcudiyeti insanı daha da rahat ettirecek, o an için olmasa bile gelecekte ihtiyaç hissedilebilecek şeylerdir. Kemali ise gelecekteki ihtiyaçlarını karşılama konusunda belli bir noktaya gelmiş olan insanların estetik ve başka kaygılarla geliştirdiği hususlardır. Bedeviler zaruri olanla yetinmek zorundadır. Hacı ve kemali ile sadece hadariler ilgilenebilir. Hadarilerin toplu olarak yaşamasının sebebi hacî ve kemali olanı geliştirerek muhafaza etmektir. İbn Haldun bu kavramları muhtemelen Gazzali'den almıştır. Bkz: TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 547.

22] ROSENTHAL, s. 129.

23] İbn HALDUN, bu nesep bağının aileler arası normal akrabalık bağından daha kuvvetli olduğunu ve ortak nesep bakımından da kavim içinde aynı hislerin paylaşıldığını ifade eder. Bkz: İbn Haldun, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 331. İbn Haldun'un aksine *Farabi* ise ideal üstün devletin (şehirin) dışında kalan cahil ve sapık şehirlerin ancak siyasal düzenin eski ve bozuk bazı görüşler üzerine kurulu olduğu zaman ortaya çıktığını; insanların bir araya gelerek bir toplum oluşturmalarının çeşitli nedenleri arasında "tek bir babadan doğmuş olma"nın da bu eski ve bozulmuş siyasi

ni gösteren;²⁴ devlet ve hanedanların ortaya çıkmasında önemli bir itici güç olan ortak bir bakış açısı yahut hareket tarzıdır.²⁵ İbn Haldun buna asabiyye²⁶ adını verir ve onun nihai amacının mülk, yani egemenlik ve yönetim olduğunu söyler. Bu, bir arada yaşamının kendisi kadar önemlidir. Zira bir arada yaşama insanın hayat ve mülkiyetinin korunması için tek başına yeterli değildir.²⁷ Liderlik açısından asabiyyetin, "lider" in belli bir tarihsel çerçevede yer alan insanlar üzerindeki etkisi olduğunu ve özellikle "bir önder tarafından kullanılan" siyasal bir güç niteliği taşıdığı söylemek de mümkündür.²⁸

C- Bedevi ve Hazeri Toplumlarda Otorite

İbn Haldun, bedevi topluluklarla hazeri toplulukların yönetim biçimlerinin farklı olduğunu, bu farklılığın da tabii bir durum olduğunu düşünmektedir.²⁹ Bedevilik, içinde henüz mülkün, yani devletin ortaya çıkmadığı, onun ancak taslak biçimlerinin yani reisliğin (riyaset) görüldüğü bir hayattır. Buna karşılık hazeri toplum devletle özdeştir.³⁰ Bu

görüşlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde kız alıp vermekle oluşan hısmılık ve akrabalık bağları da bu bozuk görüşlerden biri olarak sayılmıştır. Bkz: FARABİ, s. 175-176.

24] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 352.

25] HASSAN, asabiyyetin sadece ortak bir duygu olarak anlaşılamayacağını, aslında duyguyla birlikte var olan bir kolektif davranış biçimi olduğunu ve bunun mukaddiminin muhtelif yerlerinde açıkça görüldüğünü ifade eder. (Hassan, s. 231-233; ayrıca bakınız dn:65); Arslan, asabiyyet için; kan bağılılığının veya onun yerini tutabilecek birlikte ve uzun yaşama, yakın ilişkilerde bulunma, aynı hayat ve çevre şartlarını paylaşmanın doğurduğu, bu özelliklere sahip her türlü toplumsal birimde ortaya çıkan ve böyle bir grubun üyelerini birbirlerine şefkat, merhamet, sorumluluk gibi yakınlık bağları ve bilinci ile bağlayan bir dayanışma duygusu ve toplumsallık faktörü olduğunu söylemektedir. (Arslan, s. 100)

26] "Asabiyyet" kavramının geniş bir tahlili için bkz: HASSAN, s. 205 vd.; ARSLAN, s. 94 vd.

27] ROSENTHAL, s. 129.

28] Yves Lacoste; *İbn Haldun: Tarih Biliminin Doğusu*, (çev. Mehmet Sert), s. 119; Karizma ve karizmatik liderliğin temelini asabiyyet olduğuna dair tartışmalar için bkz.: Seyfi SAY: *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*, s. 582-597.

29] ARSLAN, s. 251.

30] ARSLAN, s. 92.

farklar, kitle-lider arası ilişkiler ile liderliğin mahiyeti ve bunda asabiyyetin oynadığı rolde görülebilir.³¹ O, bedevi toplulukların yönetim biçimine riyaset (başkanlık), hazeri topluluklarınkine mülk (hükümdarlık, saltanat) adını vermektedir. Hazeri bir toplumun başında melik (hükümdar, sultan, padişah) vardır ve hükümdarın bir mülk'ü (devleti) ve devlet teşkilatı bulunmaktadır. Bedevi toplulukların başında ise bir reis (başkan) vardır ama reisin bir devleti ve devlet teşkilatı bulunmamaktadır. Fakat gerektiğinde başında reisin bulunduğu kabilenin genciyle yaşlısıyla birleşerek cesur ve adanmış birer savaşçı oldukları görülür.³² Reis, tehlike ve ihtiyaçlar gerektirdiğinde bütün kabileyi tek vücut bir ordu haline getirebilir.

1- Bedevi Topumlarda Reis (Başkan)

Kır (bedevi) toplumlarında başkanlık; soy dayanışması ve asabiyyet ile belirlenen, örf ve adet kuralları ile desteklenen, silahlı güçler tekeline kuramamış, düzenli bir ordusu olmayan fakat demokratik görünümüleri olan bir siyasal örgütlenme biçimidir.³³ Kabile ve benzeri toplumsal yapılardaki başkan da elbette bir otorite sahibidir. Fakat hükümdarla arasında bazı işlevsel ve yapısal farklar bulunur. Uyruğu olan bireyler, kudret ve asalet sahibi olan başkanın buyruk ve yasaklarına itaat ederler.³⁴ Bedevi toplumlarda başkan "eşitler arasında birinci"dir ve topluluk içinde sosyal ve ekonomik çıkarları zedeleyen hal ve eylemleri yasaklar.³⁵ Başkanlık ululuktan ibaret olup ona başkaları uyrukluk ediyor olsa da, o kahur ve kuvvetle hükümünü yürütmek kudretinde değildir.³⁶ Kabile arasındaki iç çekişmelere, vaka ve ululuk sahibi lider ve büyüklerin mü-

31] ARSLAN, s. 251-252.

32] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 321-322.

33] Oktay UYGUN: *İbn Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, s. 111; HASSAN, s. 254

34] HASSAN, s. 254; İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, s. 333.

35] Başkanın buyruk ve yasakları bedevi örgütlenmenin gereklerini, bu örgütlenmenin gerisinde yatan gelenek ve görenekler çerçevesinde yürütmekle, bazı hallerde de ekonomik ilişki; savaş, fetih gibi yeni toplumsal ve askeri temaslarda yaratıcı bir karar almakla sınırlıdır. Bkz: Hassan, s. 256.

36] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 353.

dahalesiyle son verilir.³⁷ Liderin otoritesinin altında, bedevi toplumlarda tabii olan akrabalara karşı duyulan sevgi ve esirgeme duygusu ile sosyal-ekonomik yapı yatmaktadır.³⁸ Özetleyecek olursak, göçebe cemiyetlerde sosyal ve hukukî düzenin dayandığı temeller asabiyye bağı ile kabile büyüklerine ve "riyaset"e duyulan saygının sonucu olan bir çeşit gelişigüzel düzen ve örfî karakteri üstün yazısız hukuk kaideleridir.³⁹

2- Hazeri Topumlarda Hükümdar

İbn Haldun, insanların bedevattan hazerata (kır hayatından yerleşik hayata) geçişinin doğal bir süreç olduğunu,⁴⁰ tabiatıyla bir müddet sonra mülkün (devletin) oluşacağını; toplumda var olan asabiyyetin sonuç ve gayesinin devlet kurmak olduğunu anlatır.⁴¹ Hükm yoluyla yönetim (hükümdarlık), hazeri toplumun siyasi örgütlenmesi olan "mülk"-te uygulanır. Hükümdar hala asabiyyete dayanmakla birlikte iktidarını tahkim etmek ve sürdürmek için kudrete ihtiyaç duyacak ve müstebit olacaktır.⁴² Kural koyma, yasaklama; çekişme, zulüm ve saldırıyı önlemek için kaçınılmazdır.⁴³ Bu kural koyucu ve yasakçı (otorite), diğerlerine galip gelmiş, iktidarı eline almış, onları kendine itaat ettirmiş olduğu için kimse diğerlerinin haklarına tecavüz edemez. İbn Haldun'a göre devlet ve hükümetin manası işte budur.⁴⁴ Fakat devletin genişlemesi ile hükümdarın yetkileri de genişler, bolluk arttıkça asabiyyet azalır, yönetim toplum menfaatini gözetmektense belli zümrelerin menfaatinin önceler ve adalet kalkar böylece devlet zayıflar ve kendini koruyamaz hale gelir.⁴⁵

Görüldüğü gibi reisin (başkanın) otoritesi ile hükümdarın otoritesi kaynakları, daya-

nakları, uygulamaları bakımından farklıdır. Bunlar, bedevilikten hazeriliğe doğru sosyal; başkanlıktan mülke doğru siyasal geçişin doğurduğu farklılıklardır.⁴⁶ Otoritenin yahut liderliğin görünümü bu süreçler içerisinde çeşitlenir ve değişik formlarda kendini gösterir. Bu nedenle asabiyyetin nihayetinde varacağı nokta olan mülk kavramının İbn Haldun açısından ne ifade ettiğini açıklamak gereklidir. Ama önce içinde bulunduğu toplumu etrafında toplayarak örgütlü toplumsal bir yapının ilk nüvelerini meydana çıkaracak olan kurucu liderin özelliklerini belirtmek isabetli olacaktır.

3- İbn Haldun'a Göre Kurucu Liderin Özellikleri

İbn Haldun, devlet kurmayı sosyal hayatın bir gereği ve insanlar için bir zaruret kabul eder.⁴⁷ Dolayısıyla her kurulan devletin, kavminin diğer fertleri arasından sıyrılarak öne çıkan bir de kurucu lideri olması icap eder. İbn Haldun'a göre devleti kuracak olan asabiyyet sahibi kişinin başkaca özelliklerinin de olması gerekir.⁴⁸ Bu bakımdan şeref ve ululuk liderin devlet kurması ve hakimiyeti temin etmesi için bir temel teşkil eder.⁴⁹ Bununla birlikte

46] ARSLAN, s. 259.

47] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 362.

48] FARABİ ise bu konuda, faziletli kentin reisi yahut kurucusunun –aynı zamanda tüm mamura beldelerin de başkanıdır– 12 özelliği doğal olarak barındırması gerektiğini ifade etmektedir. Bunlar: 1. Organları tam ve işlevlerini hakkıyla yerine getiriyor olmalıdır. 2. Söylenen şeyleri çabucak idrak edip kavramalıdır. 3. Hafızası çok kuvvetli olmalıdır. 4. Durum ve olaylara karşı uyanık ve dikkatli ayrıca zeki olmalıdır. 5. Belagati güçlü olmalıdır. 6. Öğretmeyi ve istifade etmeyi sevmelidir. 7. Yenilen, içilen ve nikahlanılan şeyler hususunda şerrinin olmaması gerekir. 8. Doğruluğu ve ehlini seviyor, aksine kızıyor olmalıdır. 9. Para ve zenginliğe önem vermiyor olmalıdır. 10. İzzetinefis sahibi olmalıdır. Kötü ve çirkin işlerden uzak durmalıdır. 11. Tabiat gereği adaleti ve ehlini seviyor olmalı, herkese karşı hak ve nesafetle davranmalıdır. 12. Yapılması gereken şeyler hususunda cesur ve azimli olmalıdır. Ancak *Farabi* bu özelliklerin hepsinin bir insanda toplanmasının zor olduğunu kendisi de kabul etmektedir. Bu bakımdan daha önceden faziletli şehir kurulmuş ve burada doğan birinde bu özelliklerin bir kısmı var ise, bu reislik için yeterli olabilir. (Farabi, s. 145-147.)

49] İbn Haldun'un Platon'un metaller mitosundaki gibi değerli madenler yardımıyla soyluluk, ululuk inşasının ve devamının sağlanabileceğini ifade ettiği belirtilmiştir. Yönetici soyluluk inşası ile iktidarını kurar ve geliştirir. Bkz: H.Emre Bağcı: "İbni Haldun'un İdeoloji Kuramı: Kar-

37] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 321.

38] HASSAN, s.256-257; İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 322.

39] GÜRKAN, s. 234.

40] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.303-304; Sana, s. 31-32.

41] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 355, 363.

42] ARSLAN, s. 257, bkz: dn.141.

43] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 322.

44] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 104, Hassan, s. 258.

45] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 356-357

insanda bulunan iyilik ve hayra meyletmek özelliği de siyaset ve devletçilikle uyumludur. Hâkimiyeti gerçekleştirmek için asabiyye, yani uruğun veyahut kavmin bu düşünce etrafında toplanması ve hamiyet, kudret sahibi olması ve bu hasletleri koruması şarttır.⁵⁰

Devletin yapısı güzel ahlakla tamamlanır. Çünkü güzel ahlak gibi özellikleri hesaba katılmazsa devlet, organları kesilmiş ve insanlar arasında çırlıçplak gezen bir kimseye benzer.⁵¹

Bir kimsenin kurucu lider olabilmesi için devleti idare edebilecek ölçüde asabiyyeti, yani akrabalık bağı, hamiyeti, gayreti ve devletini koruyabilecek kudret ve kuvveti bulunmalıdır. Ayrıca onda Allah'ın hüküm ve kanunlarıyla kullarını idare etmek için gereken güzel ahlak ve adalet gibi özellikler bulunur ise o kimse hükümdar olmaya layık ve müstahak olur.⁵²

Uyruğu olan asabiyye sahibi kimselerin (liderlerin) birbirleriyle yarışarak elde etmek için uğraşmaları gereken fazilet ve meziyetlerden biri de bilginlere,⁵³ sâlih kimselere, eşrafa, asaletli ailelere ve tüccar sınıfına, gariplere saygı göstermeleri ve herkese kendi derecesine göre muamele etmeleridir. Burada İbn Haldun herkesin derecesine göre muamele edilmesini salık verirken, salt sınıfsal ayrımı kastetmemekte; lider yahut hükümdarın karşısındakinin tüm sosyal, ekonomik ve psikolojik niteliklerini dikkate alarak bir yönetim tarzı oluşturması gerektiğini kastetmektedir. Ona göre bir kavmin lideri, ahalisini şiddet ve zulümle incitmemeli, şecaat ve şevkini yok etmemelidir.

İbn Haldun, asabiye sahiplerinin, halkların, boyların şeref ve ululukta kendilerine denk ve kendileri ile aynı derecede olanlara saygı göstermelerinin tabii bir hal olduğu-

nu; fazilet ve şerefte kendilerine denk olanlara saygı göstermenin, insanlar arasındaki münasebette özel bir politika işi olduğunu söyler. Ona göre bilginler gibi fazilet ve meziyet sahiplerini ululamak ise politikada bir olgunluk ve üstünlüktür.⁵⁴ Şeriatın hüküm ve emirlerini yerine getirmek için din ve diyanet ehline bilginlere başvururlar. Tüccarlara saygı göstermekten maksat, ellerinde bulunan mal ve metadan herkesin yararlanması için onları alışverişe teşvik etmektir. Garip ve yabancılara saygı göstermek ise güzel ahlaktır. Herkese derecesine göre muamele etmek adalatten sayılan bir insaftır.⁵⁵

İbn Haldun'a göre gıdasız kalan vücudun ölümü ne kadar doğal ise zati (asabiye) kuvvetini kaybetmiş olan devletin zayıflaması ve yıkılması da o kadar mukadderdir. Ona göre her iktidarın bir sonu vardır.⁵⁶

D- Mülk

1- Mülk Kavramı

Sözlük anlamı olarak; "güç yetirmek", "hâkimiyet kurmak", "tasarrufta bulunmak",⁵⁷ "devletin egemenliği altında bulunan toprakların bütünü, ülke"⁵⁸ gibi anlamlara gelen mülk, İbn Haldun tarafından bu anlamların dışında farklı bir anlamda kullanılır. Hassan, bunun devletten farklı evrensel bir siyasal örgütlenme biçimi olduğunu söylerken,⁵⁹ Arslan, mülkle devleti özdeş kabul etmekte ve riyasetle arasındaki farka vurgu yapmaktadır.⁶⁰ Mülk riyasetten farklı olarak, egemen olmak (tegallüp) ve hükümlerini zorla kabul

şılaştırmalı Bir Çözümleme", Doğu Batı, C. 8, S. 31, Y. 2005, s. 209, dn. 5.

50] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 363.

51] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 363; Sanay, s. 52.

52] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 364.

53] Bilginler toplumsal çatışmalarda ve düzenin kurulmasında iktidara yardım ederler. İktidarla birlikte kendi çıkarlarını korurlar. İbn Haldun'un buna benzer görüşleri için bkz: Bağçe, s. 206-208.

54] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 367-368.

55] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 368.

56] Şahuslar gibi devletlerin de tabii bir ömrü bulunduğu dair, bkz: İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 431 vd.

57] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, C. 31, madde:"mülk" (M. Sait Özervarlı), s. 540, <http://www.islamansiklopedisi.info/madde.php?klme=m%C3%BClk&secim=mdd&-find=+ARA+>

58] Türk Dil Kurumu Genel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&-guid=TDK.GTS.53622fc299b827.2199959

59] ARSLAN, mukaddime mülk ile birlikte ayrıca devlet kelimesinin de kullanılmasının, bu iki kavramın farklı anlamlarda yapılandırıldığına delalet ettiğini ifade etmektedir. Bkz. Hassan, s. 299.

60] ARSLAN, s. 108.

ettirebilmek (kahr) demektir.⁶¹ İbn Haldun, hükümdarın uyruğu olan ve uyruğuna sözü geçen kişi olduğunu ifade etmektedir. O halde mülkün varlığı için uyruğa yani yönetilenlere dolayısıyla da bir yönetene ihtiyaç vardır.⁶² Her asabiyyet sahibi devlet kurarak hükümdar olamaz, ancak tebaayı kendisine boyun eğdiren, vergiler toplayan, heyetler gönderen ve sınırları koruyan ve kendi üstünde başka bir egemen olmayan hükümdar olabilir.⁶³ Bu nedenle mülkün var olabilmesi için siyasi iktidarın varlığı yetmez, aynı zamanda egemenliğin de var olması gerekir.⁶⁴ O halde hükümdar tahakküm-egemenlik kurabilmek için cebir ve şiddet uygulayabilen bir liderdir.

2- Mülk Türleri ve Hükümdar'ın Özellikleri

İbn Haldun öncelikle mülkün mahiyeti üzerinde durur ve mülkü insanın sosyal bir varlık olmasının gereği olarak görür. Mülk sahipleri genellikle adaletten ayrılmışlar, kendi arzu ve hevesleri uğruna elleri altındaki halktan güçlerinin üstünde bir performans beklemek suretiyle dünyevi halleri itibariyle onları zor durumda bırakmışlardır. Böylece halkta isyan ve kargaşalıklar başlar, fitne ve kardeş kavgaları topluma yayılır.⁶⁵ Zulüm ve haksızlık insanın doğasında vardır.⁶⁶ İste sosyal hayatın devamı için toplumda herkes tarafından kabul görececek kanunlara ve kanun koyucuya ihtiyaç olmaktadır. İbn Haldun bu kanunların konuluş şekline göre, iki temel mülk⁶⁷ türünden bahsetmektedir.

a- Aklî Siyaset (Siyaset-i Aklîye)

Gerekli kanunlar eğer bir devletin, hane-

danın büyükleri, düşünürler, akıl ve basiret sahibi kişileri tarafından konulurlarsa, ortaya akli temele dayanan bir siyasi rejim çıkar.⁶⁸ Bu mülk hükümdarın siyaset tarzına göre ikiye ayrılır.

- **Tabii Mülk:** Hükümdar halktan yüz çevirmiş, tüm halkı kendi arzu ve hevesinin icaplarına göre keyfi olarak yönetir. İktidar tamamen tekelleşmiş ve otokrat bir yapıya bürünmüştür.⁶⁹ Yönetilenleri adeta bedensel ve ruhsal köleliğe iten bir liderlik görünür.⁷⁰
- **Siyasî Mülk:** Devlet ve toplumu idare edenken halkın menfaatini birinci plana alıp yöneticinin menfaatini ona göre düzenleyen yönetim şeklidir.⁷¹ Halk, dünyevî maslahatların celbi ve zararların def'i hususunda aklî düşüncenin gereğine göre sevk ve idare edilmektedir. İbn Haldun, bu düzenin hikmet ve akla dayanarak oluşturulduğuna; İslam öncesi İran Sâsânî Devleti'nin bu şekilde yapılandırıldığına işaret eder.⁷² Halk normları kuralları kabul eder ve uyar.

İbn Haldun'a göre aklî-siyasi düzenin her ikisinde de kanunlar yukarıdan zorlama ile yapılmasına rağmen, ikinci tür aklî-siyasî düzende kanunlar daha adil, daha merhametli; birinci türde ise daha sert ve adaletsizdir.⁷³

b- Dînî Siyaset (Siyaset-i Diniyye)

Devlet için gerekli kanunlar bir şeriat sahibi (şâri) aracılığıyla Tanrı tarafından konuluyorsa, ortaya dini temele dayalı bir siyasi rejim çıkar. İbn Haldun'a göre akli siyaset rejimi, insanın sadece bu dünyadaki, yani, dünyevi varlığını esas alır ve onu düzgün, güvenli bir biçimde devam ettirmenin yollarını arar fakat bu sefer Tanrının nurundan ibaret olan şeriat hükümleri ihmal edilmiş olur.⁷⁴ Oysa dini si-

61] HASSAN, s. 299-300; Arslan, s. 108.

62] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 475, Arslan, s. 108.

63] ARSLAN, s. 108.

64] ARSLAN, s. 300-301.

65] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 478-479.

66] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 321.

67] Rosenthal, buna bir üçüncü tür olarak medeni siyaseti ekler ki bu siyâse medeniyye, felsefecilerin ideal devletin yönetimi, el-Medînetü'l-fâdila, Eflatun'un Devlet'idir. Bkz. Rosenthal, s. 128. Aynı yönde bkz: Korkut, *Medeni siyaset*, s. 308. İbn Haldun, umran ilmini açıklarken, "siyaset-i medeniyye" den bahseder ve ondan farklı olduğunu yönleri anlatır. (İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 91)

68] ARSLAN, s. 157; TDV *İslam Ansiklopedisi*, C.19, madde: İbn Haldun (Tahsin GÖRGÜN), s. 551.

69] ARSLAN, s. 317

70] ARSLAN, s. 159.

71] Şenol KORKUT: "İbn Haldun'un "es-Siyasetü'l-Medeniyye" Teorisini Eleştirisi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Y. 2006, s. 128.

72] ARSLAN, s. 157; İbn Haldun, *Mukaddime*, Uğan, C.II, s. 118-119.

73] ARSLAN, s. 159; Korkut, s. 129.

74] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 480.

yaset rejimi, insanın hem bu hem de gelecek dünyadaki hayatını düşünür ve amaç olarak da asıl onun öbür dünyadaki kurtuluşu ile ilgilenir.⁷⁵ Mülkü şer'î siyasete göre idare eden İslam hükümdarlarının, kanunları İslam şeriatına uydurarak tebaayı ve yurdu idare etmeye imkân dâhilinde çalıştıklarına işaret eder. İbn Haldun aklî-siyasî düzenin insanların sadece bu dünyadaki mutluluklarını amaç edindiği için onların manevî dünyalarında içselleşemeyeceğini; fakat şer'î siyasetin hem bu dünyayı hem de ahiretteki dünyayı amaç edinip toplumsal maslahatları o şekilde yapılandırdığı için insanların ruhlarında ve manevî dünyalarında içselleşebileceğini savunur.⁷⁶ Böylelikle, her birey kendi "vazı' hâkim"i olur, yani kendini yöneten kuralları kendi koyar ve ona uyar.

Böyle bir sınıflandırmanın ardından İbn Haldun "Şârî'in nokta-i nazarını dikkate almaksızın siyasete ve siyasi hükümlere dayanan mülk türü (akli siyaset) yerilmiştir." diyerek, değerler sisteminde tercihini hilafetten yana yapmaktadır.⁷⁷ Zira dünya ve ahiret ihtiyaçlarını birlikte dikkate alarak halkın mutluluk ve kurtuluşunu amaçlayan yegâne mülk türünün hilafet olduğu kanısındadır.⁷⁸

İbn Haldun, Hz. Muhammed'in ortaya çıkışından kendi zamanına kadarki devre içinde İslam toplumunun veya toplumlarının siyasi rejimleri açısından sırasıyla şöyle bir seyir izlediklerini ileri sürmektedir. a- Saf dînî siyaset veya Şeriat rejimi (Hz. Muhammed ve dört halife dönemi), b- Dini siyasetle akli siyasetin -bunun da özellikle ikinci tipi- yani mülk'ün birbirine karıştığı siyaset rejimi (Emevilerde Muaviye'den, Abdülmelik'e kadarki, Abbasilerde kuruluşlarından Harun Reşit ve Oğullarına kadarki devre), c- Saf olarak akli siyasetin yani mülk'ün hâkim olduğu siyaset rejimi (Abdülmelik'ten Emeviler'in sonuna kadarki, Harun Reşit'in oğullarından kendi zamanına kadarki devre). Daha kısa olarak İbn Haldun'un bu siyasi ayrımı şu şekilde de

özetlenebilir: önce Peygamberlik, Halifelik (her ikisi birlikte saf dini siyaset, teokrazi rejimi), arkasından mülkle karışık olarak halifelik, arkasından yalnız başına mülk gelir.⁷⁹

*Mukaddime'*de halifelik ile mülk farklı örgütlenme biçimleri olarak ortaya konulmakta; hilafet ve imamet etraflıca anlatılmaktadır.⁸⁰ Halifelik, şeriata dayanırken; mülk ise sonradan kabul edilen siyasal kurallar uyarınca oluşur ve yönetilir.⁸¹ Diğer taraftan İbn Haldun'un halifelik ile ilgili görüşlerinin klasik İslam anlayışından ayrılmadığı ve insanları her iki cihan saadetine götüreceken doğru yönetim tarzı olarak kabul edildiği görülür.

E- Hilafet ve Halife'nin Nitelikleri

1- Hilafet yahut İmamet

Sözlükte "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" gibi anlamlara gelen hilâfet kelimesi, terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefâ, halâif) "bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse" demektir ve devlet başkanı için kullanılır. Devlet başkanlığının bir adı da imamettir. Devlet başkanına, Resûl-i Ekrem'in vekili olarak onun adına toplumu yönettiği için halife, önder ve lider olması sebebiyle de imam denildiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer devrinden itibaren "emîrü'l-mü'minîn" tabirinin halife yerine kullanıldığı ve ileri dönem kaynaklarında cemaatle kılınan namazlardaki imamlıktan ayırmak için devlet başkanlığına "imâmet-i kübrâ" (imâmet-i uzmâ) denildiği görülür.⁸²

İbn Haldun'a göre bütün insanları gerek dünyevi gerek ahiret işlerinde şeriatlere uygun olarak iş görmeye sevk etmek vaciptir. Bu vazife kendilerine şeriat indirilmiş olan peygamberlere onlardan sonra da onların yerine geçenlere, yani halifelere yükletilmektedir.

75] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 479; C.II, s.118; Arslan, s. 158.

76] ARSLAN, s. 158.

77] ARSLAN, s. 160.

78] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 480-481; Rosenthal, s. 55.

79] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 525-528.

80] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 478 vd.

81] ARSLAN, s. 311.

82] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: Hilafet, C.17, s. 539; bkz: *Dini Kavramlar Sözlüğü*, madde: hilafet, s. 258 (çevrimiçi: https://kurul.diyaret.gov.tr/SoruSor/DiniKavramlarSozlugu.aspx#U2OmOIF_te8)

Halifelik veya imamet ise, dini korumak ve dünya siyasetini dine uygun olarak idare etmek hususunda şeriat sahibine naiplik etmek demektir.⁸³ Bu mevki işgal edene de halife veya imam denmektedir.⁸⁴ Bu görevin başında bulunana imam adı verilmesi, topluluğa namaz kıldırın imama benzemekten ve topluluğun namazlarında imama uydukları gibi halkın ona uymasından,⁸⁵ halife denmesi ise, peygamberin ümmetine halef olmasından ileri gelmiştir.

İbn Haldun, hilafetle mülk arasındaki ayırımı otoritenin ne olduğu noktasından hareketle belirler. Hilafette asıl olan dinin otorite olması ve hiç kimsenin bir başkasına bir işi zorla yaptırmamasıdır. Buna göre otorite doğru olduğuna inanılarak benimsenen dindir. İnsanların herhangi bir dış faktör veya güce bağlı olmadan kendi iradeleriyle dine uymaları halinde, önceden formel bir anlaşma veya uzlaşma söz konusu olmaksızın aralarında güç ve söz birliği oluşabilmekte ve din bu oluşumun esasını teşkil edebilmektedir. Böylece ortaya çıkan söz ve güç birliği, daha başka şekillerde ortaya çıkan asabiyetlerle mukayese edilemeyecek kadar güçlü bir ilişki biçimi ortaya çıkararak dünyanın en güçlü ve en ahlaklı toplumunu oluşturabilmektedir. Siyasî örgütlenmenin ideal modeli, İslâm'ın şekillenme döneminin, yani ilk dört halife zamanının Şeriat devletidir. İbn Haldun'un gözlem alanı o günün İslâm imparatorluğu, özellikle de içinde kendi siyasî ve hukukî faaliyetlerinin yer aldığı Magrip'tir.⁸⁶

2. Halife'de Bulunması Gereken Nitelikler

Halifede bulunması gereken özellikleri zikrederken İbn Haldun "el ahkamü's-sultâniyye"⁸⁷ türü kitaplardaki görüşleri özetler. Bu özellikler arasında sayılan Kureyşli olma

şartını ise o dönemde İslam dünyasında mevcut kuvvet durumu dikkate alınarak söylenmiş bir şart olarak kabul eder. Ona göre halifelik makamına gelecek kişide aranması gereken şartlar dörttür. Bunlar: İlim, adalet, kifayet (ehliyet, yeterlilik) ve duyularının ve organlarının sağlam olması. Beşinci şartta (yani halifenin Kureyş'ten olması gerektiği) anlaşmazlığa düşülmüştür.⁸⁸

a. İlim

İbn Haldun'a göre bir meleke olarak ilim şartının gerekliliği gayet bellidir. Çünkü Allah'ın hükümlerini amelde tatbik ancak onları bilmekle olur. Yine bu makam için müçtehit derecesinde yani kendi bilgi ve aklı ile kuran ve sünnetten hükümler çıkarabilecek ilme sahip olunması gerekir. Çünkü başkalarını taklit etmek bir eksikliğin ifadesidir. Bir ilme sahip olmak demek, o ilimde karşılaşılan meseleleri başkalarının yardımı olmadan çözebilecek bir duruma gelmek demektir.⁸⁹ İmamet ise bütün vasıf, özellik ve hallerde kemali (tamlığı) gerektirir.⁹⁰

b. Adalet

Adalet şartına gelince; diğer makamlar için aranan adil olma şartının, bu makamları gözetici dini bir makam olan halifelik için de aranması esastır. Yasak (haram, fitne fücür) olan şeyleri işlemek gibi kötülüklerin adalet sıfatını ortadan kaldıracacağı hususunda bir anlaşmazlık yoktur. Ancak bidat olan inanışların adalet sıfatını ortadan kaldırıp kaldırmayacağında anlaşmazlığa düşülmüştür.⁹¹

c. Kifayet (Ehliyet)

İbn Haldun, halife olacak kişinin asabiyet ve dehanın hal ve keyfiyetlerini bilmesi, şer'an tayin olunan cezaları tatbik edebilmesini savaşımlara girebilmesini; bütün bunların neler getirip götürceğini öngörebilmesini ve insanları buna göre yönlendirmesini; toplumsal gücü ve hangi durumların kötü sonuçlara sebep olabileceğini bilmesi ve devlet idare etmenin (siyasetin) getireceği zorluklara katla-

83] ARSLAN, s. 173.

84] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 481.

85] Bu yüzden halifelik "İmamı Kübra" adını da taşır. Kayıtsız olarak "halife" dendiği gibi "Halife-i resulullah" (tanrı elçisinin halifesi) adının verilmesinin caiz olup olmadığı tartışmalıdır. Bkz. İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 482.

86] ROSENTHAL, s. 150.

87] Ebu'l-Hasan Habib El-MAVERDİ.

88] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.486.

89] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin Güngör), s. 553.

90] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.487.

91] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.487.

nabilecek güçte olmasını ifade eder⁹². Çünkü ancak bunlarla kendisine tevdi edilen dinin korunması, düşmanlarla cihad edilmesi, dinin hükümlerinin tatbik edilmesi ve insanların çıkarlarını korumak için gerekli tedbirlerin alınması görevlerini yerine getirebilir.⁹³

d. Duyuların ve Organların Sağlam Olması

İbn Haldun'a göre, delilik, körlük, sağırlık ve dilsizlik gibi eksiklikler ve işlevsizlikler, yine iki elin veya iki ayağın yokluğu gibi eksiklikler, kendisine tevdi edilecek görevlerin yerine getirilmesinde büyük önem taşıdığından bunların halifede tam olması şarttır. Eğer bu organlardan birinin yokluğu gibi sadece görünüm bozukluğuna sebep olan eksikliklerde ise, bu organların varlığının şart koşulması (devlet başkanında olması gereken) kemal açısından aranır.⁹⁴

e. Kureyş'ten Olma Şartı

İbn Haldun, halifelik için aranan Kureyş'ten olma şartının, Kureyş'in sahip olduğu asabiyet ve üstünlük nedeniyle, bu hususta meydana gelebilecek anlaşmazlıkları engelleme amacına yönelik olduğunu düşünmektedir. O bu şartın aslında kifayyetle ilgili olduğunu ve kifayyet Şartı içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Kureyş'ten olma şartı ile güdülen amacın asabiyet olduğunu ve o dönemde Kureyş kabilesinden daha üstün bir asabiyetin olmadığını belirtir.⁹⁵ Ona göre onlar tarafından yürütülen İslam daveti genel bir davetti ve bu davet için Arapların asabiyeti de yeterliydi. Böylece diğer milletlere üstün geldiler. İbn Haldun, her dönemde halifeliğin, o

92] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.487.

93] GÜDEN, s. 85

94] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s.487-488.

95] Hilafetin Kureyşliliği üzerine olan hadisin sahihliğini İbn Haldun kabul etmekte bu hadisi kendi asabiyet kavramıyla bağlantılı olarak yorumlamaktadır. Ona göre, burada hadisin dikkat çektiği konu, asabiyetin siyasal düzen ve istikrar için önemlidir. İbn Haldun, İmametın Kureyş'ten olduğunun sabit olduğunu, ilk zamanlar bunun bir tartışma konusu yapılmadığını, fakat daha sonra Kureyş halifelerinin nimet ve lezzetler içine dalmak suretiyle devleti koruma ve idare etme gücünü kaybettiğini bunun akabinde de bazı alimler Kureyş'in halifeliğini tartışmak durumunda kaldığını belirtmiştir. İbn Haldun hadisin hikmetini kabileci açıdan değil maksatları açısından yorumlamaktadır. (İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 489-492); KORKUT, *Medeni Siyaset*, s. 307, dn. 16.

dönemin en güçlü asabiyetine sahip topluluğa ait olması gerektiğini düşünmektedir.⁹⁶

İbni Haldun'a göre İslam hükümdarları devleti yönetirken telifçi bir yola saparak, önce şeriat hüküm ve kaidelerine, sonra filozofların ortaya koydukları etik prensiplere uymağa çalışmaktadırlar. Ona göre şeriat, bazı gurup ve mezheplerin dediği gibi hükümdarlığı yermez. Sadece ondan neşet eden, kahır, zulüm ve zevke düşkünlüğü yasaklar. Asıl olan yönetimde adaletli ve insafli olmak, dinin emirlerini yerine getirmektir.⁹⁷

F- Devletin Geçirdiği Evrelere Göre Yönetim Tarzı ve Ekonominin Önemi

İbn Haldun'a göre devlet, değişik dönemler ve zamanın geçmesiyle yenilenen değişik haller geçirir.⁹⁸ Yöneticilerin ahlak ve karakteri, devletin geçirdiği safhalarla paralellik arz eder. Devleti idare edenlerin huyları, o dönemlerin hallerine göre değişir. Çünkü İbn Haldun karakterdeki hususiyetlerin, doğal olarak içinde bulunduğu halin mizacına (karakterine) tâbi olduğu düşüncesindedir.⁹⁹ Buradan hareketle devlet yöneticisinin yani liderin geçirmiş olduğu aşamaları devletin geçirdiği safhalar içinde tahkik etmiş ve bunun beş evreden oluştuğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰

1-Devletin Geçirdiği Beş Evre

a- Zafere ve Maksada Ulaşma, Güç ve Otoriteyi Elde Etme Safhası

Bu aşamada devlet başkanı, devleti kurmuş veya eline geçirmiş olmasına rağmen henüz kendisini kabilesinin diğer ileri gelenlerinden ayırmamaktadır.¹⁰¹ Devlet güce, güç de asabiyete bağlı olduğu için devleti kuran iradenin bir asabiyete dayanması zorunludur.¹⁰² Ululuk gösterme, şan ve şeref kazanma,

96] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 494; Güden, s. 85.

97] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 485.

98] SANAY, s. 48.

99] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 444.

100] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 444-447; TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin Güngör), s. 551; Sanay, s. 47-50; Ayrıca bkz: ARSLAN, s. 323-331.

101] ARSLAN, s. 112

102] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin

vergileri toplama ve yurdu savunma hususlarında halka örnek olur. Onların görüş ve düşüncelerini almadan yani istişare etmeden tek başına hareket etmez. Zira zaferin meydana gelmesine esas teşkil eden asabiyyetin gereği budur ve asabiyyet henüz olduğu sekiyle devam etmektedir.¹⁰³

b- Yönetime Katılımın Azaldığı veya Kaybolduğu Devre

Bu safha devlet yöneticisinin, devleti halkın katılımı olmadan kendi başına yönettiği ve başkalarının müdahale ve katılımından uzak tuttuğu safhadır.¹⁰⁴ Ama asabiyyet hala etkisini sürdürmektedir. Bu aşamada devlet başkanı, kendine taraftar olan adamlar toplamaya, köleler ve devşirmeler edinmeye ve bunları arttırmaya önem verir.¹⁰⁵ Mülkün paylaşımı hususunda hisse sahibi olan ve kendisiyle aynı soyu paylaşan diğer boy ve aile (uruğ) mensuplarını küçük düşürmek için böyle hareket eder.¹⁰⁶ Ululuğu kendi sülalesine tahsis etmek ister. Diğerlerine galebe çalıp onları devlet nimetlerinden uzaklaştırmak için devleti ilk kuranların karşılaşmış oldukları hatta ondan daha büyük sıkıntı ve zorluklara katlanır. Çünkü evvelkiler, mülkü yabancılara karşı savunup bu konuda mücadele verirken, verdikleri bu mücadelede destekçileri asabiyyet sahipleridir. Şimdi ise devlet başkanı onlara karşı mücadele etmekte ve sayıları az olan yabancılardan yardım almaktadır.

c- Dinlenme ve Rahatlık Safhası

Artık insan tabiatının meylettiği servete ve devletin semerelerine kavuşulmuştur. Bu sebeple hükümdar ya da devlet başkanı, bütün enerjisini vergi toplamaya, servet edinmeye, gelir ve giderleri zapt ve tespit etmeye, nafaka ve masrafları kaydetmeye, biriktirilen

servetle de büyük ve gösterişli binalar, muazam sanat eserleri, geniş şehirler, yüksek heykeller inşa etmeye sarf eder. Kendilerine gelen diğer ülkelerin elçilerine, eşrafına ve ileri gelenlerine bahşişler verir, ihsanda bulunur.¹⁰⁷ Ehil ve layık olanlara iyiliklerini yayar.¹⁰⁸ Askerlerin erzaklarını ve maaşlarını bolca verir. Bu safhada, orduya yönelik düzenleme, barış zamanında şatafatlı askerî kıyafetler giymek, silahlar taşımak, geçit törenleri yaparak diğer devletlere karşı övünmekten ve savaş zamanında da düşmanı korkutmaktan ibarettir. Bu hükümdarların tek başlarına kendi düşünceleriyle devleti yönettikleri istibdatlarının, saltanatlarının son dönemidir.¹⁰⁹ Bu dönem, onların izzet ve şan içinde yasadıkları ve kendilerinden sonra gelenlere açık olarak yol gösterdikleri dönemdir.¹¹⁰

d- Kanaat ve Barış Safhası

Bu safhada hükümdar seleflerinin (öncekilerin) tesis ettiği şeye kanaat eder, zamanındaki ve dengi (benzeri) olan hükümdarla barış içinde yaşar. Seleflerini taklit ederek adım adım takip eder, iktidardaki usullerin en güzeli ve hayırlısı olduğuna inandığı seleflerinin yoluna tâbi olur.¹¹¹ Öncekilerin kendilerinden daha doğru ve ileri görüş sahipleri olduklarına ve bu düşünceleriyle devlete mevcut güç ve itibarını kazandırdıklarına inanırlar.¹¹² Bu aşamada devlet hem iç işlerinde hem dış ilişkilerinde muhafazakardır. Devleti mümkün mertebe çatışmadan uzak, barış içerisinde sürdürmek yegane gayedir.¹¹³

e- İsrâf ve Saçıp Savurma Safhası

Hükümdarlar, bu safhada, seleflerinin tüm birikimini, nefsanî arzu ve zevkleri, ihtiras ve kibirleri uğrunda savurganca dağıtırlar. Yakınlarına, kötü dostlarına, eğitimsiz

Güngör), s. 551.

103] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 444; Sanay, s.48. Arslan, bu safhada asabiyyenin etkinlik ve canlılığının en üst düzeyde olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Arslan, s. 112.

104] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 551.

105] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 444-445; Sanay, s.48-49; ARSLAN, s. 112.

106] SANAY, s. 49

107] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 445; Sanay, s. 49.

108] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 446.

109] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 446; Sanay, s. 49; Arslan, s. 113.

110] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 446

111] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 446; Sanay, s. 49; Arslan, s. 113.

112] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 447.

113] TDV, *İslam Ansiklopedisi*, madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 551.

ve liyakatsiz kişilere servetinden cömertçe sunarlar. İdare edemeyecekleri büyük ve önemli işlerin başına bunları getirirler. Halbuki bunlar kendilerine havale edilen bu nevi işleri yürütecek tecrübeleri yoktur. Kendi kavminden olan seleflerinin iyiliğini gören ve bilen büyük devlet adamlarının kalbini kırar, onların yardımından mahrum olur.¹¹⁴ Bunların yanı sıra ordunun giderleri için ayrılan bütçeyi de kendi nefsanî arzu ve istekleri yolunda kullanır. Bizzat gidip ordu mensupları ile temasta bulunmadığı için, ihtiyaç ve dertlerini tespit etmekten uzak kalır. Böylece selefleri tarafından kurulmuş olan her şeyi hoyratça tüketir ve yıkar. İşte bu safhada, devlette ihtiyarlık belirtileri ortaya çıkar¹¹⁵. Devlet tedavisi olmayan hastalığa tutulur. Bu aşamadan sonra kıtlık ve darlık başlar. Çünkü devlet, tebaanın mal ve mülküne el uzatır, vergilerin çeşidi artar, tebaaya toprakları işletmekten el çektilir. İsyanlar çıkar. Tüm bunlar devletin tabii ömrünün sona ermesine delalet eder.¹¹⁶

Sonuçta diyebiliriz ki; İbn Haldun'un umran ilminde, toplumsal şartların bireyler üzerinde geniş bir etkisi vardır. Devlet ile millet yahut yöneten ile yönetilen birbirine nispet edilir.

2- Devlet Yönetiminde İktisadi Yapının Önemi

Devlet, kuruluş döneminde göçebe haldedir. Devleti idare edenler bu çağda tebaaya şefkatle muamele eder ve masraflarında tutumlu olur. Başkalarının mal ve servetlerine el uzatmaktan sakınırlar. Ağır ve çeşitli vergiler koymazlar. Ayrıca devlet, bu göçebelik döneminde vergi toplamak ve valilerden hesap sormak hususunda yetkin ve uzman da değildir.¹¹⁷ Aşırı masraf gerektirecek işleri de yoktur. Bu nedenle devlet veya idareciler, fazla vergi veya çok para toplamaya muhtaç değildir.

Fakat gitgide istila politikası takip ederek devletin büyümesi ve sınırlarının genişlemesi devleti refah ve bolluğa götürür. Zevk ve sefa

devresi gelir. Bunun sonucu olarak hükümdar ve genel olarak devlet erkânı ve memurların masrafları çoğalır. Bunların bu hali şehir halkına da yansır. İdareciler, askerinin ve devlet memurlarının ücretlerini arttırmaya mecbur olur. Gittikçe nimet ve refah artar, tebaa bolluğa alışır; masraf da israf da çoğalır. Çünkü halk, hükümdarının dinindedir; hükümdarın adet ve israfları onu etkiler. Bunun bir sonucu olarak hükümdarın giderleri artmaya başlar. Halkın da refah ve bolluk içinde yaşadığını gören hükümdar, şehir pazarlarında satılan her nesneye kıymet ve fiyatına göre vergiler koyar. Baçlar¹¹⁸ tayin etmeye ve ödetmeye başlar. Fakat nimet ve zevk iptilası gittikçe artar. Bu yeni vergi ve baçlar da hükümdarın kendi masrafları ile memur ve askerlerin ihtiyaç ve masraflarının karşılamaya yetmez. Bunun için devlet, tebaanın mal ve servetine el uzatmaya, pazarlarda satılan her nesneye yeni vergiler koymaya yahut da ticaret yapmak bahanesi ile tebaanın mal ve eşyasına el uzatmaya başlar. Bazen de tayin edilen memurlar, herhangi bir neden ile veya hiçbir gerekçe olmaksızın tebaanın elindeki para ve kıymetli şeylere el koymaya başlar.¹¹⁹ Bu çağda, devlet zayıf düştüğü ve ihtiyarlama devrine girdiği için asker devlete karşı koymaya, emirlere itaat etmemeye ve kargaşa çıkarmaya başlar. Bu nedenle devlet, askeri erkânın gelirlerini arttırmak suretiyle onları servete boğar veya derecelerini yükseltir. Bunu gören devlet erkânı birbirini kıskanarak şikayet eder. Bunun sonucu olarak kargaşayı önlemek amacıyla memurlara çeşitli cezalar uygulanır. Böylece devlet kendinden yana olan memurlarını da mahveder. Ceza yoluyla memurların ve tebaanın mallarına el konulur. El konulan mallar da devlerin masraflarını karşılamaya yetmez. Gücünü yitiren ve masrafları artan devlet, yeni bir politika ile devleti idare etmeye başlar. Kolay olduğu için askerinin ücretlerini artırır. Ahali de devlete karşı isyan eder. Bu durumdan yararlanan birileri de idareye el koyar.¹²⁰

114] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.I, s. 347.

115] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.I, s. 362, 472.

116] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.II, s.115-116; Sanyay, s. 50.

117] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.II, s.102

118] "Baç", gümrük vergisi, zorla alınan haraç, alışveriş vergisi gibi manalara gelmektedir. Bkz: TDK, Büyük Türkçe Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.536b410f12f882.52536137

119] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.II, s. 103.

120] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C. I, s. 427-428; C.II,

Peki böyle bir sonu önlemek için lider-hükümdar nasıl olmalıdır? Devlet bizzat iktisadi faaliyette bulunarak ticaret ve tarımla meşgul olmamalıdır ve bunun için halkın malına el uzatmamalıdır. Bu hem haksız rekabet yaratıp tüccar ve çiftçiyi yıkıma götürür hem de dolaylı olarak vergi kaybına neden olur.¹²¹ Hükümdar zevk ve sefaya dalıp devlet işlerini ihmal etmemeli, müsrif davranmamalı, devlet kurumlarıyla bizzat ilgilenmeli, iyilik ve ihsanlarda bulunmalı, çalışanlara hak ettikleri maaşları verdiği gibi gerekli denetimleri de bizzat yapmalıdır. Orduyla ilgilenmeli onları taltif etmeli, dert ve sıkıntılarını dinlemeli ve fakat maaşlarını aşırı artırarak gelir adaletini bozmamalıdır. Gelir dengesizliği yaratacak iktisadi tasarruflardan kaçınmalı, böylelikle devlet erkânı arasında baş gösterecek, fitne ve kalkışmaları önlemelidir. Lüks harcamaların doğurduğu bütçe açığını, vergileri çeşitlendirip miktarlarını artırarak kapatmaya çalışmalıdır. Bu halktaki çalışma ve üretme şevkini kırar, ekonomik çöküntüyle birlikte tüm devlet yapısı bozulur ve devlet yıkılır.¹²²

Kısacası İbn Haldun, bir devlet ve egemenliğin yaşaması için "erdemli olma"yı kaçınılmaz bir koşul sayar, özellikle devletin başındakilerin ve devlet politikasıyla uğraşan yetkililerin kesinlikle yumuşak kalpli, ahlaklı ve erdemli olmaları gerektiğini savunur.¹²³ Erdemlerin başında da güzel ahlak ve adalete yer verir.¹²⁴ Halka zulmetmekten titizce sakınılmasını, halka altından kalkamayacağı yükler, vergiler yüklememeyi öğütler. Tersine davrananların egemenliklerinin uzun ömürlü olamayacağını söyler. Hatta devlet ve egemenliği kurma girişiminde bulunurken

s. 104-105.

121] İ. Erol KOZAK: *İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum, İktisat*, s. 167.

122] KOZAK, s. 168.

123] "Emir ve hakim (yönetici) yumuşak kalpli ve adaletli olursa, bunların hüküm idaresi altında bulunanlar zalimcesine olan hüküm ve yasaklara katlanmazlar. Bu hakimler onları korkutarak ve sıkıştırarak tabii olan hallerine tesir etmedikleri için, tebaa onların yasağacı olmadığına inanarak tabiatlarında bulunan şecaat ve korkaklıklarını kaybetmeden bu kuvvetleri tabii hallerinde muhafaza ederler ve korkaklık ve tembellik yoluna sapmazlar", Bkz: İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 316.

124] İbn HALDUN, *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 316; İbn Haldun: *Mukaddime*, I. cilt (Çev. Turan Dursun), Onur Yay., İstanbul, 2011, s. 31

bile bu tür erdemlerin gerekli olduğunu, bu erdemleri taşımayanlara halkın değer vermediğini yazar. İbn Haldun, devlet ve hükümet biçiminden çok, devlet ve yöneticilerde bulunması gereken bu "erdem"lere ("fazilet", "hilalu'l hayr") hepsinin başında da adalete ve özellikle "vergi adaleti"ne önem verir görünmektedir. Bunlardan uzaklaşmayı, "çöküş" nedenlerinin önemlileri arasında sayar.¹²⁵

Sonuç ve Değerlendirme:

İbn Haldun bir liderde ya da hükümdarda olması gereken özellikleri belli bir başlık altında incelememiş, fakat mukaddimenin muhtelif yerlerinde yeri geldikçe, vakiayı tespit ettikten sonra daha çok tavsiye niteliğinde bu bahsi açmıştır. Devletin geçirdiği aşamalara paralel olarak yöneticinin de karakterinin olumsuz yönde değiştiği kanaatindedir.

Yönetici ve lidere yönelik tavsiyelerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

İbn Haldun devletin kuruluşu ve yıkılışında güzel ahlak ve meziyetlerin oynadığı rolü anlattığı kısımda başarılı bir toplumsal lider ve hükümdarı; iyilik ve ihsanda bulunan, düşkünlere ve zulme uğrayanları koruyan, verdiği sözü tutan, küçük kusurları affeden, din bilginlerine saygı gösterip öğütlerini dinleyen, şeriatı ayırmayıp ibadetle meşgul olan, zulmün ve ahlaqsızlığın her türlüşünden sakınıp adaleti temin eden kişiler olarak tanımlamaktadır.¹²⁶ Yani hükümdar, zulüm ve

125] İbn HALDUN: *Mukaddime*, Dursun, C.1, s.31; Sanay, s.63-64; İbn Haldun, *Mukaddime*, Uğan, C.II, s. 58-62.

126] İbn HALDUN bu hususu şöyle izah eder: "Asabiyet sahibi olup da kavimlere galebe çalarak birçok bölge ve ülkeleri ele geçirmiş olanların halini gözden geçirir isek; onların hayır, iyilik ve hükümdarlığın özelliklerinden olan cömertlik, civanmertlik ve ufak kusurları affetmek, hayatlarını temin edemeyenlere yardım ve misafirleri konuklamak, işe ve güce yaramayanların ellerinden tutmak, yoksullara yardım ve şiddetli hallerine dayanmak, andlaşma ve verdiği sözlerini yerine getirmek, şeref ve namusları korumak için paralar sarf etmek, şeriatı ululamak, şeriat ilimlerini bilen bilginlere saygı göstermek ve bir işi işlemek veyahut bir işi bırakmak hususunda onların gösterdiği sınır içinde hareket etmek, onlara iyi zanlarda, din ve diyanet ehilleri hakkında iyi niyet ve inanda bulunmak, onlarla kutlulamak, onların duasını ümit etmek, ululardan ve şeyhlerden utanmak, onları ulu görmek ve hak ve hakikate davet etmekle beraber hakikate uymak, zulüm ve tecavüze uğrayarak zayıf düşenleri korumak ve onların halini düzeltmek, adaleti hâkim kılmak gibi meziyetleri görürsün. Bunlar miskinlere karşı alçak kalpli olurlar, zulümden ve başkaca hallerinden şikâyet ederek yardım

adaletsizlikten sakınır ve dini yüceltirse devlet ve otorite sağlam olacak ve çabucak yıkılmayacaktır.

İyi ve güzel hükümdarlık, rıfka ve yumuşak muameleyle dayanır. Şayet hükümdar bu şekil muamele eder, tebaanın kusur ve kabahatlerini görmezlikten gelir ve bağışlarsa, halk ona candan bağlanır, ona sığınır, düşmanlarıyla yaptığı savaşlarda onun uğrunda canlarını feda etmekten çekinmezler. Böylece otorite ve idari yapı düzgün işler ve sağlam olur.¹²⁷ Diğer yandan hükümdar sert bir şekilde ceza tatbik etmemelidir. Halkın mahremiyetlerini araştırmamalı, kusur ve kabahatlerini sayıp dökmemelidir. Uyuşu tarafından zalim bir kişi olarak algılanırsa, korku ve zillet halkın arasında yayılacağından, ona karşı çareyi millet yalana, ikiyüzlülüğe ve hileye sığınmakta arar. Sonuçta halk kötü huylar kazanır, halkın basiret ve ahlakı bozulur. Bu gibi bir tebaa, hükümdarlarını savaş meydanlarında yardımsız ve yalnız bırakabilir. Her ne kadar hükümdar ülkeyi sertlikle yönetiyor gözükmekte ise de, artık asabiyet bozulmuştur. Himaye ve koruma görevinden aciz kalınması sebebiyle devlet kısa bir zamanda bozulur, hanedanlık yıkılır.¹²⁸ Hâlbuki devlet ve idarenin bağlı olması gereken yol ve yöntemlerin başında uyruğa iyilik ve ihsanda bulunmak ve onu korumak gelir. Düşünürre göre hükümdarlığın gerçek manası böyle ortaya çıkar. Aslında bu İslam düşünürlerince geleneksel olarak zikredilen “kerim devlet” tir.¹²⁹ Lider kişi uyruğunun geçim işlerine dikkat etmelidir. Aldığı maaşın yahut iktisadi durumlarının yeterli olup olmadığını düşünmeli ve takip etmelidir. İdareci yahut lideri yönetilenlere sevdirmenin, ona gönülden itaati sağlamanın esası budur.¹³⁰

Hükümdar ya da lider kişi refaha, zevk ve eğlenceye dalmamalıdır. Aşırı derecede refah

ve lüks, ahlakı ifsat eder, çünkü nefiste çeşit çeşit şerhlerin, süflü duyguların ve onlarla ilgili adet ve alışkanlıkların husûle gelmesine sebep olur. Böylece mülkün dalaleti ve göstergesi bulunan hayırlı ve iyi hasletler ortadan kalkar onlardan yok olur. Bunun zıddı olan şerhli ve kötü huylar, onların vasfı haline gelir.

Yönetilenlerin maslahat ve menfaati, liderin fiziki görünüşünde, dehasında yahut giyim kuşamının güzelliğinde değil yönetilenlerin kendine nispetlidir. Yani halk için, yöneticinin ne kadar şaşalı ve ihtişamlı olduğu değil kendine sunulan sosyal ve iktisadi şartlar öncelikli ve önemlidir. İnsanda doğuştan bulunan iyilik ve hayra meyletmek özelliği siyaset ve yönetim işlerinde bilhassa önemlidir.¹³¹ Bundan ötürü yönetilenlerin maddi ve manevi olarak korunması ve onlara şefkatle muamele olunması asıldır. Böylelikle kendine şefkat ve hamiyetle davranılan halk, iyilik ve güzel işlere meyleder ve ahlaklı olur. Halkın “lider” in dünya görüşünü benimseyeceğini ve onu taklit edeceğini de akılda tutmak gerekir.¹³²

İbn Haldun’a göre idareci ve hükümdarlar keskin zekâlı ve uyanık olmamalıdır.¹³³ Çünkü halka karşı uyanık ve gayet zeki olan kimselerde rıfka dayanan bir hükümdarlık tarzı nadiren mevcut olur. Rıfk en çok gafillerde veya kendini gafil ve naif gösteren insanlarda, en az da uyanık kimselerde mevcut olur. Uyanık hükümdarlar keskin zekâlarıyla, tebaanın idrak sahasının ve kavrama kabiliyetinin ötesinde bulunan hususlara öncesinden en başından parlak zekalarıyla nüfuz ettiklerinden; onları, güçlerinin üstünde olan şeylerle mükellef tutarlar. Uyruk yahut toplum buna intibakta zorlanır ve hoşnutsuzluk meydana gelir. Kuşkusuz duygusuzluk ve düşüncesizlik de ifrat-

isteyenlerin şikayetlerini dinlerler, üstelik şeriat hüküm ve kaidelerinden ayrılmazlar, ibadetle meşgul olurlar, dini, diyaneti ve sebep vasıtalarını muhafazaya çalışırlar, zulümden ve hainlik, hile ve aldatmaktan, anlaşmaları bozmaktan, verdikleri sözleri yerine getirmemekten ve buna benzer işlerden sakınırlar”. Bkz: İbn HALDUN, Mukaddime, Uğan, C.1, s. 365-366.

127] İbn HALDUN: *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 476.

128] İbn HALDUN: *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 361, 475.

129] KOZAK, s. 166.

130] İbn HALDUN: *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 476; Kozak, s. 166.

131] İbn HALDUN: *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 363, 475.

132] İbn Haldun bir yandan halkın, liderlerinin ideoloji ve dünya görüşünü benimseyeceğini ve onları taklit edeceğini belirtirken, diğer yandan da kamuoyu baskısının liderlerin hareket alanının belirleyeceğini vurgulamıştır. (Say, s. 583)

133] İbn Haldun’un bu görüşünden hareketle onun; “büyük adamlar” in tarihin seyrinde etkisinin olmadığını ifade etmiş olduğunu söyleyen bazı müelliflerin yanlışlarına ilişkin ve ayrıca karizmatik liderliğin de toplumsal süreçte kısmi de olsa etkisinin olduğuna dair değerlendirmeler için bkz: Say, s. 584-594.

tır. İnsanlarda bulunan bütün sıfatların aşırısı kötüdür. İnsandaki vasıf ve özelliklerin en övüleni orta halli olandır.¹³⁴

İbn Haldun hükümdarda bulunması gereken özellikleri sıralarken, daha ziyade ahlaki ilkeleri vurgulamış ve yöneticilerden çok halkın çıkar ve menfaatlerini öncelmiştir. İslam düşünce tarihinde “kerim devlet” anlayışına benzer şekilde İbn Haldun’da da siyaset düşüncesi -olması gereken- tavsiye olunan biçimi bakımından halka hizmet esası üzerine inşa edilmiş ve yönetilenlerin huzur ve mutluluğunu sağlayıcı en önemli faktör olarak “adalet ilkesi” vurgulanmıştır.

Kaynakça

- ARSLAN, Ahmet; *İbni Haldun*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2009.
- BAĞÇE, H.Emre; “İbni Haldun’un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, *Doğu Batı*, C. 8, S. 31, Y. 2005. ss. 199-214.
- FARABİ; *Üstün Ülke El-Medînetü'l Fâzıla*, (Çev. Dr. Seyfi Say), Kurtuba Kitap, İstanbul 2012.
- GÜDEN, Mustafa; “İbn Haldun’un Mukaddimesi Bağlamında Siyasî Otorite”, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2010.
- GÜRKAN, Ülker; “*Hukuk Sosyolojisi Açısından İbni Haldun*”, *AUHFD*, S.4, Y. 196, ss. 223-246
- HASSAN, Ümit; *İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi*, Toplumsal Dönüşüm Yay. II. Baskı, İstanbul 1998
- İBN HALDUN; *Mukaddime*, (çev. Zakir Kadiri Uğan), MEB yay. İstanbul, 1990. (mukaddime Uğan)
- İBN HALDUN; *Mukaddime*, (çev. Turan Dursun), Onur Yay., İstanbul, 2011.
- KORKUT, Şenol; “İbn Haldun’un “es-Siyasetü'l-Medeniyye” Teorisini Eleştirisi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Y. 2006, ss.115-140.
- KORKUT, Şenol; “İbn Haldun’un Medeni Siyaset İlmini Eleştirisi”, *Geçmişten Gele-*

- ceğe İbn Haldun: Vefatının 600. Yılında İbn Haldun’u Yeniden Okumak*, 3-4 Haziran 2006, Uluslararası Sempozyum, İSAM Yay. İstanbul 2006, ss. 303-320. (medeni siyaset)
- KOZAK, İ. Erol; *İbn Haldun’a Göre İnsan Toplum, İktisat*, Pınar Yay., İstanbul 1984
- LACOSTE, Yves; *İbni Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*, (çev. Mehmet Sert), Ayrıntı Yay. İstanbul 2012.
- ROSENTHAL, Erwin I. J; *İbn Haldun’s Attitude to the Falasifa, al-Andulus*, vol, xx, I, 1955, (Studia Semitica, Vol.II, Islamic Themes, Cambridge, 1971)
- ROSENTHAL, Erwin I. J; *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*, (çev. Ali Çaksu), İz Yay., İstanbul 1996.
- SANAY, Eyyüp; *İbni Haldun ve Düşünceleri*, Gün Yay., Ankara, 2007.
- SAY, Seyfi; *İbn Haldun’un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İlk Harf Yay., İstanbul 2011.
- UYGUN, Oktay; *İbn Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı*, XII Levha Yay. İstanbul, 2008.
- YÜKSEL, M. Mustafa; “Karizmatik Lider Örneği Olarak Hz. Ömer”, Selçuk Üniversitesi SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- Dini Kavramlar Sözlüğü*; Diyanet İşleri Başkanlığı yay., Ankara 2006, s. 258 (https://kurul.diyaret.gov.tr/SoruSor/DiniKavramlarSozlugu.aspx#U2OmOIF_te8)
- Türk Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi*; (<http://www.islamansiklopedisi.info/madde.php?klme=ba%C3%A7&se-cim=mdd&-find=+ARA+>)
- Türk Dil Kurumu; *Sözlükler*, (<http://www.tdk.gov.tr>)

134] İbn HALDUN: *Mukaddime*, Uğan, C.1, s. 476-478.

